

ČLÁNKY

Úmluva o právech dítěte

Obecná ustanovení – články 1 až 5

Monika Chutná

1. Obecně

Zájem věnovaný v posledních letech otázce dětských práv nám stále připomíná, že to byla polská iniciativa vypracovat dokument týkající se dětí, která byla zpočátku ne-li přímo zpochybnována, tedy alespoň velmi diskutována. Iniciativa, která zpochybnila teorie, jejíž zastánci tvrdili, že dítě nemůže aktivně působit při realizaci svých práv daných mu mezinárodním právem. Její odpůrci poukázali na nadbytečnost takovýchto snah tím, že připomněli existenci téměř 80 dokumentů, které se přímo či nepřímo týkají práv dítěte.

Stoupenci Úmluvy o právech dítěte však prosadili názor, že současné mezinárodní právo uznalo oprávnění jednotlivce být destinatářem výhod určených k jeho ochraně, bez toho, že by byl subjektem mezinárodního práva. Ukázali, že i dítě je schopno v určitých případech samostatně se zasadit o respektování určitých práv mu přiznaných s ohledem na jeho zvláštní potřeby, a že je hodno speciální ochrany s ohledem na svou zranitelnost.

Úmluva, která by posilovala normy určené dospělým se jevila nejen jako užitečná, ale i jako nezbytná pro potvrzení názorů, které poukazovaly na specifické postavení dětí pokud jde o těžkou práci, vykořisťování, prostituci, vazební podmínky, verbování do ozbrojených sil atd.

Úmluva je tedy jakousi výzvou, jejíž předností je ta skutečnost, že se snaží vyřešit problémy provázející dětství, i když je třeba si uvědomit, že představuje pouze minimální standard ochrany dětských práv.

Úmluva o právech dítěte tvoří nedílnou součást norem upravujících lidská práva. Podrobně vymezuje pravidla určená k ochraně přesně vymezeného okruhu osob.

Není potřeba připomínat míru dětské úmrtnosti, analfabetismu, případy podvýživy, množství nemocných s fyzickými či duševními následky, špatné životní podmínky a ekonomickou zaostalost. Dětský fond OSN – UNICEF zveřejnil ve své zprávě z roku 1990, týkající se situace dětí ve světě mimo jiné tyto informace:

- * V průběhu 90. let 20. století zemře více než 100 milionů dětí, z toho zhruba 50 milionů podlehne neškodným nemocem, kterým by bylo možné předejít s minimem finančních prostředků;
- * Více než 250 tisíc dětí umírá každý týden na podvýživu;
- * Výše úmrtnosti dětí do 5 let se pohybovala v roce 1988 ve většině rozvojových zemí mezi dvěma sty padesáti až třemi sty úmrtími na každých tisíc narozených dětí.

Chudoba připravuje dítě o jeho právo na přežití a zdravý tělesný i duševní rozvoj. Dítě je tedy vystaveno skutečné diskriminaci, neboť nemá stejné možnosti rozvoje dané mu při narození. Tato diskriminace spočívá v neschopnosti uplatnit svůj fyzický a duševní potenciál. Mimo to zakládá tento stav porušování dalších práv garantovaných úmluvou, například tělesné či duševní násilí, urážení nebo zneužívání, sexuální zneužívání, zanedbávání nebo nedbalé zacházení, trýznění nebo vykořisťování (článek 19 odstavec 1), hospodářské vykořisťování, vykonávání práce pro dítě nebezpečné (článek 32 odstavec 1), sexuální vykořisťování a sexuální zneužívání (článek 34), únosy a prodávání dětí a obchodování s nimi (článek 35). Navíc pro svou snadnou zranitelnost je dítě velmi často prvním, kdo trpí porušením lidských práv. Mizení, mučení, špatné zacházení, věznění, špatné vazební podmínky a ostatní mnohem více postihují děti než dospělí, protože možnosti a schopnosti dětí bránit se jsou velmi omezené.

Mezinárodní společenství se snaží prostřednictvím Úmluvy o právech dítěte formulovat a obsáhnout všechny aspekty těchto problémů a situaci tím, že stanoví minimální normy ochrany života, zdraví, práva na vzdělání, na identitu dítěte. Úmluva také obsahuje opatření týkající se ochrany dětí proti všem formám vykořisťování, špatného zacházení a diskriminace.¹

Úmluva o právech dítěte přijatá Valným shromážděním 20. listopadu 1989 a platná od 2. září 1990 představuje mezinárodněprávní dokument, který integru-

¹ Ksentini F.-Z.: La Convention sur les droits de l'enfant: des normes de protection et un instrument de coopération pour la survie, le développement et le bien-être de l'enfant, Bulletin des droits de l'homme 1991/2, str. 49-50.

je do jednoho celku normy týkající se ochrany a zachování budoucích generací. K podpisu byla otevřena dne 26. ledna 1990 a hned týž den ji podepsalo 61 zemí. Vzhledem k tomu, že šlo o první den podpisu smlouvy, je možné chápat tuto skutečnost jako úspěch. Samotný podpis úmluvy je brán jako první a nezbytný krok k ratifikaci. Úmluva se stane podle svého článku 49 účinnou třicátý den po uložení dvacáté ratifikační listiny či listiny o přístupu u generálního tajemníka Spojených států.

Tato podmínka byla splněna dne 2. září 1990.²

K 10. červnu 1993 ratifikovalo Úmluvu o právech dítěte či k ní přistoupilo 138 zemí z celého světa a 22 zemí úmluvu ke stejnému datu alespoň podepsalo (např. Lichtenštejnsko – 30. 9. 1990, Švýcarsko – 1. 5. 1991 či Turecko – 14. 9. 1990).

Zástupci ČSFR podepsali Úmluvu o právech dítěte v New Yorku dne 30. září 1990. Federální shromáždění poté vyslovilo s úmluvou souhlas a prezident ji ratifikoval. Podle svého článku 49 odst. 2 vstoupila úmluva pro ČSFR v platnost dnem 6. 2. 1991. Po rozdělení federace oznámila Česká republika dne 22. 2. 1993 deponitář úmluvy, že bude pokračovat v aplikaci smlouvy, která byla na jejím území již aplikována státem jiným.³ Stejně prohlášení učinilo i Slovensko dne 28. 5. 1993.⁴

Ke 14. říjnu 1994 se počet zemí, které úmluvu ratifikovaly či k ní přistoupily zvýšil na 167. Mezi poslední země, které takto učinily, náleží například Lucembursko – 7. března 1994, Uzbekistan – 29. června 1994, Irán – 13. července 1994, Eritrea – 3. srpna 1994 či Kazachstán – 12. srpna 1994.⁵

Na desátém zasedání Výboru pro práva dítěte konstatovali jeho členové, že k 1. srpnu 1995 úmluvu ratifikovalo nebo k ní přistoupilo 176 států. K 31. květnu letošního roku se počet smluvních stran zvýšil na 187.

Úmluva oživuje perspektivu budoucnosti obsaženou již v cílech Charty Organizace spojených národů, jejíž Preambule obsahuje v prvním odstavci úkol „uchránit budoucí pokolení...“. Hned v následujícím odstavci je proklamována „víra v základní lidská práva, v důstojnost a hodnotu lidské osobnosti, v rovnost práv mužů a žen...“.⁶

Úmluva o právech dítěte je jedním z mála právních textů, který znovu objevuje tuto futuristickou vizi a obnovuje vztah daný Chartou OSN mezi budoucími

² Pedagogické listy UNESCO k Úmluvě, Dětská práva, Praha, 1990, str. 74–75.

³ K 1. lednu 1993 přestala existovat Česká a Slovenská Federativní Republika coby subjekt mezinárodního práva a zanikla tedy i její subjektivita. Na území ČSFR vznikly dva nové subjekty mezinárodního práva – Česká republika a Slovenská republika.

⁴ Materiály z Mezinárodní konference o lidských právech konané v červnu 1993 ve Vídni.

⁵ Committee on the rights of the child, Report on the seventh session, (Geneva, 26 September – 14 October 1994), Ženeva, 1994, str. 2.

⁶ Úmluva o právech dítěte ve znění zákona č. 104/91 Sb.

generacemi a lidskými právy.

Rychlost, s jakou úmluva vstoupila v platnost, nám dává zapomenout na více než deset let trvající přípravy vzniku tohoto významného mezinárodního dokumentu. Těchto deset let nebylo zbytečných, protože mezinárodní společenství zvolilo vhodný přístup, pokud jde o začlenění jednotlivých norem do textu.⁷

Největší míra odpovědnosti za respektování a chránění práv dětí obsažených v úmluvě je svěřena jednotlivým státům, které jsou povinny je garantovat všem dětem nacházejícím se pod jejich jurisdikcí. Je to tedy stát, na jehož bedrech leží obecná povinnost rozvíjet příslušnou právní úpravu odpovídající jednotlivým zásadám a ustanovením obsaženým v úmluvě, včetně přijímání potřebných opatření, jejichž cílem je výkon uznaných práv.

Tato opatření se dotýkají nejen práv přímo v úmluvě vypočtených, ale i oblastí příbuzných.

Úmluva o právech dítěte se neomezuje pouze na vymezení katalogu práv dítěte. Právům v ní obsaženým odpovídají závazky nejen jednotlivých států, ale členů mezinárodního společenství jako celku.

Závazky úmluvou uložené je možné označit jako závazky znějící na výsledek, neboť je ponecháno na uvážení států, aby rozhodly, jaké konkrétní kroky k realizaci úmluvy podniknou.

Připustíme-li tedy, že pokud jde o respektování a ochranu práv dítěte, leží základní povinnost a odpovědnost na jednotlivých státech, nesmíme zároveň zapomenout na jednotlivé složky společnosti, z nichž každá má svou konkrétní úlohu.

Hlavní povinností státu je rozvoj vlastní legislativy souladné s principy a normami danými úmluvou. Činnost státu je pak možné rozlišit na několik rovin:

1. Státu může být dána povinnost něco učinit: registrace dítěte, ochrana proti všem formám vykořisťování a týrání atd.,
2. V dalších případech je stát zavázán pouze respektovat či uznat práva dítěte a jeho rodičů: právo dítěte na zachování totožnosti, svoboda dítěte zvolit si náboženství, svoboda projevu, svoboda sdružování a shromažďování atd.,
3. Stát může být vyzván v určitých případech, aby čelil nedostatkům vzniklým v okruhu rodiny – ochrana a speciální pomoc státu v případě, kdy není dítě možné ponechat v jeho rodině, kontrola systému adopce atd.⁸

Úmluva o právech dítěte se neomezuje pouze na vytyčení katalogu práv dítěte. V úmluvě se odráží vzájemná závislost a nedílnost lidských práv jako celku a je

⁷ Ksentíní F.–Z.: op. cit. pod 1), str. 46–47.

⁸ Ksentíní F.–Z.: op. cit. pod 1), str. 54–55.

jednou z mála smluv, která se snaží skloubit všechny kategorie lidských práv.

Všeobecně jsou známy důvody a argumenty, které způsobily trhlinu mezi jednotlivými kategoriemi lidských práv, a které vedly k přijetí dvou samostatných Paktů v roce 1966, z nichž jeden obsahuje pouze práva občanská a politická a druhý zakotvuje práva hospodářská, sociální a kulturní.

Úmluva o právech dítěte představuje snahu o sjednocení či spojení těchto dvou kategorií lidských práv do jednoho a téhož dokumentu mezinárodní povahy a zároveň snahu o zastřešení jediným kontrolním mechanismem. Tato úmluva tedy obsahuje práva všech generací, počínaje generací první a konče generací třetí, s cílem zajistit jejich respektování ze strany smluvních stran. Státy se podpisem smlouvy zavazují předkládat Výboru pro práva dítěte v pravidelných intervalech (první zpráva musí být vypracována do dvou let ode dne, kdy se stát stal smluvní stranou, poté jsou zprávy vyžadovány každých pět let) zprávy o opatřeních, která přijaly k uvedení práv uznaných v této úmluvě v život.

Úmluva ponechává široký prostor občanským právům, jejichž obsah je přizpůsoben potřebám dítěte: právo na jméno, státní příslušnost (článek 7), právo na zachování totožnosti (článek 8), právo formulovat své vlastní názory, pokud je toho schopno (článek 12), svoboda projevu a právo na informace (článek 13), svoboda myšlení svědomí a náboženství (článek 14), svoboda sdružování a shromažďování (článek 15), zákaz zasahování do soukromého života (článek 16), zákaz mučení či svévolného zbavení svobody (článek 37) atd.

Dále úmluva přiznává dítěti skupinu práv hospodářských, sociálních a kulturních, především: právo na přežití a rozvoj dítěte (článek 6), ochrana proti všem formám vykořisťování (články 32, 34 a 36), právo na sociální zabezpečení (článek 26), právo na nezbytnou životní úroveň (článek 27), právo na vzdělání (článek 28), právo na odpočinek a volný čas, právo zúčastnit se kulturního a uměleckého života (článek 31) atd.

Úmluva však nepřiznává výše zmiňovaná práva hospodářská, sociální a kulturní bezvýhradně, ale prostředky či opatření nutná k provádění práv jsou podmíněny konkrétními možnostmi jednotlivých států. Navíc většina těchto práv úmluvou uznaných nepředstavuje výslovný závazek státu tato práva uznat, garantovat je a chránit, ale spíše pouhý apel, pokud jde o jejich postupnou realizaci.

Tak například státy neuznávají právo dítěte na zdraví, ale „právo dítěte na dosažení nejvyšší dosažitelné úrovně zdravotního stavu“ (článek 24). Negarantují dítěti právo na přístup ke zdravotnickým službám, ale „usilují o zabezpečení toho, aby žádné dítě nebylo zbaveno svého práva na přístup ke zdravotnickým službám“ (článek 24). Právo na vzdělání je zcela jistě dítěti přiznáno, ale jeho uskutečňování bude zajišťováno postupně. Jasně je definováno pouze „bezplatné a povinné

základní vzdělání“ (článek 28).⁹

Naštěstí tvůrci úmluvy neponechali vše na bedrech jednotlivých států, ale v závěru čl. 4 je státům dána možnost využít i mezinárodní spolupráce.¹⁰

2. Rozdělení práv dítěte do skupin

Česká a zahraniční odborná literatura dělí práva dítěte do čtyř základních skupin. Jsou to tyto kategorie:

1. práva přežití,
2. práva rozvoje,
3. práva účasti,
4. práva ochrany.

Po pečlivém prostudování a rozboru textu úmluvy je však možné dojít k závěru, že toto členění není vyčerpávající. Jeví se jako nutné či alespoň vhodné rozšířit toto členění a zahrnout do něj i práva, která by se dala označit jako práva *statusová*. Tedy práva, která by šlo jen stěží označit jako práva na přežití, ale která s nimi bez jakýchkoli pochybností velmi úzce souvisejí a zasluhují si vytvoření samostatné skupiny při členění práv dítěte.

Dalším nedostatkem tohoto členění je skutečnost, že opomíjí ještě jednu významnou skupinu práv dítěte, a to *práva dětí ve zvlášť obtížných podmínkách*. Dalo by se namítnout, že tato práva lze zařadit do čtvrté skupiny, s čímž lze souhlasit pouze částečně.

Tak například pokud jde o jakoukoli formu vykořisťování dítěte – hospodářského, sexuálního a podobně – je zřejmé, že nejdůležitější bude před takovým jednáním dítě ochránit. Naopak v případě tělesně či duševně postiženého dítěte je zřejmé, že ochrana není to, co je pro dítě prvotní. Tím bude vytvoření odpovídajících podmínek, aby se takové dítě mohlo co nejlépe rozvíjet s ohledem na své postižení. Proto se jeví jako vhodné rozšířit zmíněné členění pro větší přehlednost o skupinu práv dítěte ve zvlášť obtížných podmínkách.

Na základě všech těchto skutečností se jeví jako vhodnější rozdělit práva dítěte do následujících skupin:

1. práva přežití,
2. práva statusová,
3. práva rozvoje,

⁹ op. cit. pod 6)

¹⁰ Ksentini F.–Z.: op. cit. pod 1), str. 52–53.

4. práva účasti,
5. práva ochrany,
6. práva ve zvlášť obtížných podmínkách.

Toto členění není definitivní a při bližším prostudování textu úmluvy je zřejmé, že některá ustanovení by bylo možné zařadit hned do dvou skupin takto vymezených práv a naopak některé články je obtížné zařadit do jakékoli skupiny.

Vně tohoto členění zůstávají články 1 až 5, které mají v rámci úmluvy zvláštní postavení a důležitost.

3. Články 1 až 5 úmluvy

Na rozdíl od většiny mezinárodních smluv, týkajících se lidských práv, neobsahuje Úmluva o právech dítěte všeobecná ustanovení, která by vysvětlila či definovala nejdůležitější a v úmluvě nejčastěji používané pojmy. Proto bez dobrého pochopení článků 1 až 5 a článku 41 úmluvy nelze ani dobře pochopit podstatu práv obsažených v článcích 6 až 40 úmluvy. Text úmluvy je tvořen 54 články a je možné rozdělit ho pro větší přehlednost na tři části:

- a) preambule,
- b) články 1–41, které je možno označit jako hmotněprávní a
- c) články 42–54, které mají procesněprávní povahu.

Vzhledem k tomu, že v České republice neexistuje ani sedm let po přijetí úmluvy vyčerpávající komentář a literatury k této problematice je velmi málo, nezbývá než vycházet z dostupné literatury zahraniční, a proto následující rozbor není v žádném případě definitivní či vyčerpávající.

Preambule

Preambule úmluvy obsahuje obrat „dětí žijících ve výjimečně obtížných podmínkách“. Pod něj je možné zahrnout především postavení dětí na okupovaných územích či na územích, kde se uplatňuje apartheid, které úmluva také přímo neupravuje.

Úmluva znovu potvrzuje odlišné mezinárodní instrumenty než Pakty z roku 1966, které ve svých článcích 1 uznávají právo národů na sebeurčení či Deklarace o ochraně žen a dětí za mimořádných událostí a za ozbrojených konfliktů [rezoluce Valného shromáždění 3318 (XXIX)] z 14. 12. 1974, která široce upravuje postavení dětí sužovaných kolonialismem, rasismem, agresí či cizí nadvládou.

K osvětlení pojmu „dětí ve zvlášť obtížných podmínkách“ se mezinárodní společenství vrátilo na Světovém shromáždění o dětech dne 30. září 1990 v New Yorku, kde byla přijata Světová deklarace za přežití, ochranu a rozvoj dětí a Plán činnosti pro její realizaci v devadesátých letech. Plán činnosti tedy obsahuje následující definici tohoto slovního spojení:

„Miliony dětí na světě žijí ve zvlášť obtížných podmínkách – jako sirotci a děti ulice, jako uprchlíci nebo přesídlenci, jako oběti války a přírodních nebo člověkem způsobených ohrožení, včetně takových nebezpečí jako je radiace a nebezpečné chemikálie, jako děti migrujících dělníků a dalších sociálně znevýhodněných skupin, jako děti dělníků nebo ty, které provozují prostituci, jsou sexuálně zneužívané nebo jinak vykořisťované, jako postižené děti a mladiství delikventi a jako oběti apartheidu a cizí okupace. Takové děti si zaslouží zvláštní pozornost, ochranu a pomoc od svých rodin a společenství a část pozornosti v rámci národa a mezinárodní spolupráce.“

1

Definice dítěte – počátek a konec dětství

Velmi nedostatečné je v úmluvě vysvětlení pojmu „dítě“. Dokonce by se dalo říct, že tato definice chybí zcela. Účastníci přípravných prací textu úmluvy se totiž neshodli v odpovědi na otázku – co je dítě? Odpověď nacházející se v článku 1 úmluvy je neúplná a nepřesná. Úmluva nejenže přesně nestanoví, kdy vzniká nový život, ale chybí i jednoznačná odpověď na otázku, ve kterém věku se dítě stává dospělým, neboť i zde mají jednotlivé státy poměrně široké pole působnosti, protože mohou posunout zletilost na základě vnitrostátního práva i o něco dříve, než dítě dovrší osmnáct let. Zdá se tedy, že tvůrci úmluvy se neshodli ani na jednom z těchto základních kritérií, jakými zcela jistě jsou „začátek“ i „konec“ dětství.¹¹

V důsledku rozdílných názorů a emocí, které dávají podnět k diskusi o potratech ani příliš nepřekvapí, že i v průběhu přípravných prací došlo ke střetu různých ostře vyhraněných názorů. Proto stanovení počátku dětství nebylo záležitostí jednoduchou, záležitostí, na které by se zúčastněné státy dohodly bez větších problémů.

Byly vzneseny návrhy stanovit počátek dětství jak k momentu narození, tak

¹¹ Lopatka, A.: Importance de la Convention relative aux droits de l'enfant, Bulletin des droits de l'homme, 1991/92, str. 64.

i k momentu početí. A tak výsledná formulace obsažená v Úmluvě je určitým kompromisem. Preambule obsahuje tento odstavec: „... majíce na mysli, že, jak uvedeno v Deklaraci práv dítěte přijaté Valným shromážděním Organizace spojených národů 20. listopadu 1959 – dítě pro svou tělesnou a duševní nezralost potřebuje zvláštní záruky, péči a odpovídající právní ochranu před narozením i po něm...“.¹²

Bez ohledu na tuto formulaci, článek 1 ve své konečné podobě obsahuje výrazy „dítě“ a „lidská bytost“ bez toho, že by stanovil minimální věk. Tato skutečnost odráží zcela jasně úmysl ponechat případným signatářům úmluvy maximální svobodu pro potřeby jejich vlastní legislativy, pokud se týká práva na život plodu či dítěte dosud nenarozeného.

Formulace článku 1 „dítětem se rozumí každá lidská bytost“ nechává prostor pro spory o správný výklad tohoto pojmu. Vzniká tedy člověk splnutím gamet, určitým stupněm vývoje v době těhotenství či porodem? Posledně uvedené možnosti by svědčila i formulace dílčích práv zajištěných úmluvou. Článek 7 stanoví, že „Každé dítě se ihned po narození zaregistruje a má od narození právo na jméno...“. I další články napovídají, že úmluva má na mysli práva dítěte jako lidské bytosti již narozené, např. svoboda projevu (článek 13), svoboda smýšlení, svědomí a náboženství (článek 14), svoboda sdružování a shromažďování (článek 15), ochrana před fyzickým a psychickým násilím, bezprávím či týráním, zanedbáváním nebo nedbalým zacházením... (článek 19) a v neposlední řadě i článek 24, který v odstavci 2 písmeno d) chápe matku a nikoliv dítě jako adresáta předporodní a porodní péče.¹³

Přijatý obsah úmluvy je tak ve shodě s tím, co obsahují ostatní normy mezinárodního práva v oblasti lidských práv. Přestože je v preambuli přiznáno, že plod potřebuje vhodnou ochranu, právo na život jako takové mu však přiznáno není. Navíc práva matky (včetně práva na život, práva na fyzické a duševní zdraví a práva na soukromý život) uznaná velkým množstvím mezinárodních právních norem nejsou vedle tohoto prohlášení ničím.

Na základě těchto skutečností jeví se jako vhodnější ponechat na státech samotných úpravu otázek týkajících se plánovaného rodičovství a otázek povolování či nepovolování potratů způsobem, který se jeví vhodný pro uvedení do souladu protichůdných práv a zájmů.

A skutečně jen stěží je možné najít v Evropě dvě země, které upravují stejným způsobem otázku interrupcí.

¹² op. cit. pod 6).

¹³ Chvistková, J.: Úmluva o právech dítěte z pohledu „medicínského práva“, *Justičná revue*, 1992, č. 11, str. 37–38.

Mezi státy zakazující umělé potraty patří už tradičně Irsko, kde platí zákaz interrupcí již od roku 1861. V roce 1983 bylo na toto téma uspořádáno referendum, které zákaz znovu potvrdilo. Dá se předpokládat, že z těchto důvodů je v Irsku každoročně provedeno mnoho ilegálních potratů či mnoho žen vycestuje do ciziny, kde jim je tento úkon proveden.

Další zemí, která se nově zařadila mezi odpůrce interrupcí, je Polsko. Zákon, který označuje interrupce jako trestný čin, vstoupil v platnost v březnu 1993. Podle tohoto zákona je možné provést interrupci jen je-li ohrožen život nebo zdraví matky, dále v případě těžce poškozeného plodu nebo otěhotněla-li žena v důsledku znásilnění či incestu. Ženy, které nesplňují ani jednu z těchto podmínek, podstoupí buď ilegální interrupci mnohdy v nevyhovujících a v nedůstojných podmínkách nebo vycestují do ciziny. Koncem roku 1993 vzrušila veřejnost zpráva o zadržení lékaře z nemocnice v Českém Těšíně a jeho obžalování z provádění interrupcí cizinkám, v tomto případě právě polské národnosti.

Pro účely této práce je zcela nepodstatné konečné vyřešení tohoto problému. K zamýšlení spíš nutí ta část našeho tzv. potratového zákona, která zakazuje přerušování těhotenství cizinkám a dovoluje ho ženám, které mají trvalé bydliště na území naší republiky. Od přijetí nového polského potratového zákona stoupl oproti minulosti počet mrtvých žen právě v důsledku neodborně provedených interrupcí. Otázkou také zůstává, nakolik je stát skutečně efektivně schopen donutit porodit dítě ženu, která je pevně rozhodnuta očekávané dítě nedonosit.

Rozhodující roli při přijímání tohoto protiiinterruptčního zákona sehrálo zcela určitě vysoké procento věřících v Polsku. Nicméně ani největší optimista by se neodvážil tvrdit, že počet věřících v Polsku je roven počtu obyvatel. Potom tedy musí nutně nastat situace, kdy většinový, v tomto případě náboženský, názor je formou zákona vnucován i těm osobám, které s ním nesouhlasí. A situace, ve kterých je náboženská ideologie hlavním motivem pro tvorbu zákona, jsou na konci dvacátého století varující.

I ve Španělsku je interrupce povolena pouze v taxativně vymezených případech – ohrožení života a zdraví ženy, dědičné zatížení plodu a znásilnění – nicméně právě probíhá projednávání nového liberálnějšího zákona.¹⁴

Zvláštní situace nastala v Německu, kde došlo po sjednocení ke konfliktu mezi zcela rozdílnou právní úpravou SRN na straně jedné a bývalou NDR na straně druhé. V SRN byl v sedmdesátých letech přijat zákon, podle kterého bylo možné ukončit těhotenství jen v taxativně vymezených případech a ochrana nenarozeného dítěte měla přednost před právem ženy svobodně o svém těhotenství rozhodnout. Naopak bývalá NDR přistupovala k interrupcím velmi benevolentně a interrup-

¹⁴ Příloha MF Dnes č. 3, 19. ledna 1995, str. 29–30.

ce mohla být provedena až do 12 týdne těhotenství, po uplynutí této lhůty bylo přerušeno těhotenství možné pouze se souhlasem lékařské komise. V roce 1992 schválil Bundestag po dlouhých jednáních nový liberální zákon, který byl po několika měsících zrušen Ústavním soudem.¹⁵ Do doby, než bude přijat nový zákon, nejsou lékaři za provádění interrupcí trestně stíhatelní.

Zemí, které interrupce povolují, je v Evropě převaha. Nicméně pro rumunské ženy je možnost legálního umělého potratu poměrně novinkou. Od roku 1966 byly v Rumunsku nejen potrat, ale dokonce i antikoncepce, nelegální. Rumunsko bylo známo nejvyšším procentem žen, které zemřely při interrupci. K legalizování interrupcí došlo až koncem roku 1989.

Ve Francii je možné provést umělý potrat do konce desátého týdne od početí. Tato lhůta je nejkratší v Evropě. Francie je také první zemí, ve které se používá, již od roku 1988 také pilulka RU 486 vyvolávající umělý potrat. Polemiky o jejím zpřístupnění v České republice se již v tisku objevily, nicméně nevedly ke konkrétním výsledkům. Cizinka smí o potrat požádat až poté, co splní podmínku přihlášení k pobytu ne kratšího tří měsíců.

Turecko je výjimečné tím, že žena, chce-li podstoupit interrupci, musí mít souhlas manžela, přičemž ten lze provést do deseti týdnů od početí.

V podstatě stejné podmínky pro interrupce se uplatňují v Dánsku, Rusku a v České republice. Umělý potrat lze provést do dvanáctého týdne těhotenství na žádost ženy, přičemž ruská úprava umožňuje ženě pouze dvě interrupce ročně. Výraznější rozdíl mezi českou a dánskou úpravou umělých potratů je v tom, že v České republice si žena hradí interrupci sama, zatímco v Dánsku jsou jí náklady proplaceny.

V říjnu 1986 přijala Česká národní rada zákon č. 66 umožňující umělé přerušeno těhotenství bez toho, že by žena musela podstoupit zdoluhavé a ponižující jednání před komisí, které by vysvětlovala své důvody a pohnutky, které ji k takovému rozhodnutí vedly.

Švédsko umožňuje prostřednictvím svého zákonodárství interrupci do osmnáctého týdne těhotenství a to jen na základě doporučení lékaře. Snad nejliberálnější právní úpravu v této oblasti má Holandsko, které má však zároveň nejnižší počet umělých potratů. Interrupci je možné provést až do 24 týdne těhotenství a je proplácena pojišťovami.

¹⁵ Šimíček, V.: Právní úprava ukončení těhotenství v SRN, Universitas, 1993, č. 3, str. 70–71.

Následující tabulka¹⁶ podává alespoň stručný přehled o poměru interrupcí a narozených dětí.

Počet umělých potratů na tisíc živě narozených dětí v Evropě v roce 1992

ZEMĚ	POTRATY
RUMUNSKO	2657
ČESKÁ REPUBLIKA	765
MAĎARSKO	715
SLOVENSKO	668
SLOVINSKO	663
ŠVÉDSKO	290
DÁNSKO	278
FRANCIE	254
FINSKO	165
NĚMECKO	146
HOLANDSKO	99

Pokud jde o vymezení konce dětství, stanovila úmluva hranici maximálního věku na 18 let. Minimální hranice však upravena není, a tak obligatorní zůstává pouze maximální věk dítěte. Smluvní státy mají tedy volnou ruku pokud jde o posunutí zletilosti o něco dříve.

Ustanovení úmluvy se již automaticky neaplikují na osoby, které dovršily 18 let věku, který byl stanoven za účelem rozšíření dosahu úmluvy na co nejširší skupinu osob. Zároveň však toto ustanovení ponechává volnost v případech, kdy věk nezbytný k plné účasti na politickém či ekonomickém životě je stanoven rozdílně s věkem stanoveným úmluvou.

Tak za situace, kdy maximální věk je pevně stanoven a smluvní strany se od něho nemohou odchýlit, je úmluva platná i v kontextu čtrnácti, patnácti, šestnácti i více let. Věková hranice 18ti let byla stanovena jako přijatelná v důsledku svobody zajištěné poslední částí věty tohoto odstavce: „... pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve“.

¹⁶ op. cit. pod 14), str. 29–30.

Některé další formulace byly odmítnuty, zvláště ty, které nesplňovaly tři požadavky, které byly dány:

- a) stanovení široce použitelné věkové hranice,
- b) uznání věku relativně vysokého, aby zajistil maximální možnou ochranu,
- c) nezbytnost jisté volnosti, která by přihlížela k účelu smlouvy a ke specifickým okolnostem uvnitř každého státu v souvislosti s kulturní, náboženskou či sociální situací v zemi.

Tvůrci konečného znění úmluvy se shodli, že tato formulace splňuje všechny tři požadavky.¹⁷

V souvislosti s vymezením dětství vystupují do popředí otázky právní způsobilosti. V oblasti pracovního práva hraje nejvýznamnější úlohu Mezinárodní organizace práce a její úmluva č. 138, která stanoví nejnižší věk, kdy je přípustné zaměstnání. Touto hranicí je 15 let věku dítěte, ve výjimečných případech 14 let.

Pokud jde o trestněprávní způsobilost stanoví článek 37 písmeno a) úmluvy zákaz ukládání trestu smrti a trestu odnětí svobody na doživotí bez možnosti propuštění na svobodu osobám mladším 18 let. Mezinárodní pakt o občanských a politických právech z roku 1966 ve svém článku 6 odstavec 5 obsahuje v podstatě stejné pravidlo s tím rozdílem, že pamatuje i na těhotné ženy, na kterých nesmí být trest smrti vykonán. I Dodatečný protokol o ochraně obětí mezinárodních ozbrojených konfliktů z roku 1977 zakazuje vykonávat trest smrti na osobách, které v době, kdy takovýto trestný čin spáchaly, nedovršily 18 let věku. Rozhodující je tedy věk v době spáchání takového činu. Z dikce článku 37 písmena b) úmluvy dále vyplývá, že stanovení trestní způsobilosti dítěte je ponecháno na právních řádech jednotlivých států.

Právní řád České republiky rozlišuje pojmy dítě, mladistvý a dospělý. Dítětem je podle § 11 trestního zákona osoba, která v době, kdy spáchala trestný čin nedovršila patnáct let a není proto trestně odpovědná. Definicí mladistvého obsahuje § 74 téhož zákona, který stanoví, že mladistvým je každý, kdo dovršil patnáctý rok věku a zároveň nepřekročil věkovou hranici osmnácti let. Tyto osoby podléhají modifikované trestní odpovědnosti. Ustanovení trestního zákona tak zohledňují skutečnost teprve se formující osobnosti mladistvého a volí mírnější přístup k těmto osobám.¹⁸

Věnujeme-li se vymezení pojmu dítě a problémům spojeným se stanovením

¹⁷ Alston P.: Cadre juridique de la Convention relative aux droits de l'enfant, Bulletin des droits de l'homme, 1991/92, str. 2-3.

¹⁸ Kratochvíl, V. a kol.: Trestní právo hmotné (obecná část), Masarykova univerzita Brno, 1994, str. 216.

počátku a konce dětství, jeví se jako nutné zastavit se i u postavení dítěte, které je mu úmluvou jako celkem dáno, neboť otázka postavení dítěte coby subjektu je složitá a komplikovaná a neexistuje na ni jednoduchá a stručná odpověď. Naskýtá se otázka, má-li dítě postavení subjektu mezinárodního práva, či je-li chápáno jen jako objekt práv přiznaných mu úmluvou. Podrobné prostudování úmluvy svědčí spíše variantě druhé.

Mluvíme-li o subjektivitě jednotlivce v mezinárodním právu, je nutné rozlišovat mezi subjektivitou hmotněprávní a subjektivitou procesněprávní, přičemž z důvodů faktické realizace práv jednotlivci daných konkrétní úmluvou je rozhodující subjektivita, kterou můžeme označit jako procesněprávní. Tedy způsobilost být účastníkem řízení. Tuto způsobilost dítě podle úmluvy nemá. Úmluva nezavádí mechanismus kontroly v takové podobě v jaké jej zná například Evropská úmluva o lidských právech. Úmluva nepočítá s možností dítěte samostatně se obracet na Výbor pro práva dítěte. Tomu jsou státy, které jsou smluvní stranou úmluvy, povinny předkládat zprávy o dodržování práv úmluvou uznaných. Oprávněním výboru je požadování dalších informací o provádění úmluvy. Úmluva tedy nedává výboru oprávnění, na rozdíl od Evropské úmluvy o lidských právech, k přijímání a posuzování podání států či jednotlivců.

Přestože úmluva přiznává dítěti okruh práv, jejichž realizace je ponechána na dítěti samotném (například svoboda projevu – článek 13, svoboda myšlení, svědomí a náboženství – článek 14 či svoboda sdružování a shromažďování – článek 15), převažují v úmluvě ustanovení ukládající státům, popřípadě osobám, které se o dítě starají, široký okruh povinností s cílem zabezpečit co možná neúplnější ochranu dítěte. Dalo by se tedy konstatovat, že úmluva u většiny garantovaných úprav neponechává jejich realizaci na dítěti samotném. Tvůrci úmluvy si uvědomili, že dítě, až na malé výjimky, není samo schopno prosadit respektování práv daných mu úmluvou.

Z hlediska hmotněprávního tedy lze hovořit v určitých případech o subjektivitě dítěte. Procesní způsobilost úmluva však dítěti nepřiznává ani částečnou. A protože z pohledu mezinárodního práva jsou rozhodující oprávnění procesněprávní, je možné konstatovat, že úmluva nepřiznává dítěti postavení subjektu práva.

2

Povinnosti států a princip nediskriminace

Princip nediskriminace se neobjevuje pouze v tomto ustanovení, ale jeho funkce

je úzce spjatá s článkem 4. Teoreticky by se dalo říci, že odstavec 1 článku 2 úmluvy je nutno chápat jako výčet či stanovení cílů Úmluvy (a to dodržování a zabezpečení práv) a článek 4 jako výčet prostředků určených k uvedení úmluvy do praxe („... všechna potřebná zákonodárná, správní a jiná opatření...“).

Článek 2 ve svém odstavci 1 mimo jiné stanoví, že „... státy se zavazují respektovat a zabezpečit práva stanovená touto úmluvou každému dítěti nacházejícímu se pod jejich jurisdikcí bez jakékoli diskriminace“. Tento výrok představuje jeden ze základních pilířů úmluvy.

Výrazy „respektovat“ a „zabezpečit“ nejsou v žádném případě totožné: prvnímu z těchto výrazů je možné přisoudit význam spíše pasivní. Neboť pasivní povinnost „respektovat“ obsahuje pro smluvní stát zákaz zasahovat do kteréhokoli z práv dítěte chráněných úmluvou. Někdy se mluví o trvale negativní povinnosti. Naopak druhý použitý obrat „zabezpečit“ jde o něco dále a ukládá státu aktivní povinnost učinit nezbytná opatření pro zajištění a výkon všech práv přiznaných dítěti touto úmluvou.

Použitím obratu „nacházejícím se pod jejich jurisdikcí“ chtěli tvůrci zdůraznit svůj úmysl zajistit úmluvě co možná nejširší použitelnost v praxi a jeho účelem je stanovení okruhu dětí, jejichž práva musejí být respektována smluvními stranami. Toto upřesnění bylo přijato mimo jiné proto, aby korespondovalo s koncepcí Evropské úmluvy na ochranu základních lidských práv a svobod,¹⁹ ke které, ačkoli má v současné době více než třicet smluvních stran, směřovali svá podání k Evropské komisi jednotlivci z více než osmdesáti zemí světa.²⁰ Jurisprudence Evropské komise svědčí totiž o tom, že tento slovní obrat obsahuje vhodnou míru autority a odpovědnosti de facto (a že není nutné mu přičítat přílišnou formalitu). I v dalších mezinárodních instrumentech se objevuje snaha OSN o jejich širokou teritoriální působnost.

Obecně lze říci, že práva obsažená v úmluvě se aplikují na kteroukoli osobu podléhající jurisdikci smluvního státu bez ohledu na skutečnost, zda tato byla ratifikována státem, jehož je dotčená osoba státním příslušníkem. Nemusí tedy existovat pevné právní pouto, jakým je např. domicil, státní příslušnost či trvalé bydliště. K tomu aby byla úmluva aplikovatelná tedy postačí, aby stát byl schopen zajistit práva dítěti úmluvou garantovaná.

Výjimky z tohoto pravidla jsou v úmluvě přesně stanoveny, například v článku 22, který se týká dětí – uprchlíků.

Výraz „diskriminace“ není v úmluvě vysvětlen, ale je možné přihlídnout k čet-

¹⁹ op. cit. pod 17), str. 4–5.

²⁰ Gomien, D.: Stručná rukověť Evropské úmluvy o lidských právech, rada Evropy, 1991, str. 12.

ným mezinárodním instrumentům,²¹ které obsahují podrobné vysvětlení tohoto pojmu. Všechna práva obsažená v úmluvě musí být aplikována vůči všem dětem bez toho, že by mezi nimi byly činěny rozdíly.

Aniž by bylo nutné pouštět se do zevrubné analýzy obsahu odstavce 1 článku 2, je možné učinit několik poznámek:

- * ustanovení, která zakládají rozdíly (opatření pozitivně diskriminující) jsou v určitých případech legitimní,
- * k požívání lidských práv nedochází nutně vždy na základě rovnosti a stejného přístupu ve všech případech (celá úmluva je založena na principu, že dětem přísluší právo na speciální ochranu, na rozdíl od ostatních členů společnosti),
- * je nutné také připomenout, že tato definice má široký dosah, protože zahrnuje všechny skutečnosti, které by mohly mít diskriminační charakter.

V odstavci druhém tohoto článku úmluva rozšiřuje ochranu dítěte na všechny situace, ve kterých by jinak bylo vystaveno diskriminaci či trestání, která by měla spojitost s postavením, činnostmi či názory, které mají rodiče dítěte nebo jeho zákonní zástupci a členové rodiny. Je to tedy stát, který je povinen ochránit dítě před všemi formami diskriminace.

Historie mnoha zemí či mezinárodních orgánů, které se zabývaly těmito otázkami, často ukazuje, že děti trpěly v mnoha situacích (ať již fyzicky či duševně), které samy nezpůsobily.

Právní řád České republiky stanoví zákaz diskriminace v článku 4 Ústavy a v člancích 3 a 24 Listiny, 32. článek Listiny přiznává stejná práva dětem narozeným v manželství i mimo něj. Se sankcemi při porušení zákazu diskriminace počítá také trestní zákon ve svých § § 196 a 198a.

3

Zájem dítěte, zajištění ochrany a nezbytné péče dítěti v rámci stanovených standardů

Porovnáme-li text obsažený ve Sbírce zákonů s původním anglickým („... the best interests of the child...“) či francouzským („... l'intérêt supérieur de l'enfant...“) textem této úmluvy, zjistíme, že chybí slůvko „nejlepší“. Jde o jednu z několika nepřesností překladu.

²¹ Například Mezinárodní úmluva o odstranění všech forem rasové diskriminace z 21.12. 1965.

Výraz „zájem dítěte“ se objevuje v úmluvě několikrát, zejména v článku 9 (oddělení dítěte od rodičů); v článku 18 (výchova a vývoj dítěte); v člancích 20 a 21 (osvojení či umístění v zařízeních péče o děti) a také v člancích 37 a 40 (zacházení s dítětem obviněným, obžalovaným či uznaným vinným).

Tvůrci konvence nezměnili obsah výrazu „zájem“, který se již dlouho objevuje ve vnitrostátních i mezinárodních normách. Také mnohé vědecké studie shledaly tento výraz schopný použití jak v případech obecných, tak i v problémech natolik specifických, jako je právě ochrana práv dítěte.

Na mezinárodní úrovni se tento výraz objevuje v Deklaraci práv dítěte z roku 1959 či v Úmluvě o odstranění všech forem diskriminace žen z roku 1979.

Současně však existuje poměrně početná skupina odborníků, která považuje tento výraz za velmi nejasný a nepřesný, přičemž výsledek jeho použití na konkrétní situaci vidí jako nejistý. Obtížné zůstává také vymezení kritérií, na jejichž základě by měl rozhodovat orgán či soud podnikající kroky v nejlepší zájmu dítěte před tím, než zaujme konkrétní stanovisko. Přičemž stanovení těchto kritérií je záležitostí zcela subjektivní.

Nezanedbatelný význam má odstavec druhý článku 3, který v první řadě vyzdvihuje obecnou povinnost zajistit blaho dítěte všemi vhodnými prostředky a zároveň představuje neopomenutelné doporučení jak interpretovat obecné povinnosti vlád ve světle povinností konkrétních, které úmluva dále obsahuje.

Výslovná povinnost „zajistit dítěti takovou ochranu a péči, jaká je nezbytná pro jeho blaho“ je evidentní, a přestože úmluva hned dále respektuje práva a povinnosti třetích osob, neubírá to na síle povinnosti, kterou státy mají. Výrazy „ochrana“ a „péče“ je třeba chápat v širším kontextu, protože jejich obsah není vyjádřen ani taxativně ani negací (typu „zajistit dítěti nezbytnou ochranu, tak, aby mu nemohlo být činěno žádné bezpráví“). Navíc, ze způsobu výkladu slova „blahobyt“, vyplývá implicitně co možná nejširší povinnost.

Je také třeba si připomenout, že toto ustanovení neukládá státům povinnost zajistit blahobyt dítěte per se, což by mohlo dalece přesáhnout možnosti kteréhokoli státu, ale zajistit mu „takovou ochranu a péči, jaká je nezbytná pro jeho blaho“.

Tento odstavec však nepopírá ani znovu nepotvrzuje povinnosti příslušející smluvním stranám podle dalších konkrétních ustanovení úmluvy. Je určen k obecnému použití a snaží se vyplnit všechny možné mezery. Také je z tohoto ustanovení zřejmé, že blahobyt dítěte trpí jak konáním, tak i opomenutím, které nejsou v úmluvě dále specifikované. Smluvní stát má tedy povinnost použít všechna nezbytná opatření.

Odstavec třetí tohoto článku se snaží zajistit, aby činnost institucí, jejichž funk-

ci je zabezpečit péči a ochranu dítěte, odpovídala normám, stejně jako jejich personál, stanovených úřady (místními či národními), zvláště v oblastech ochrany zdraví a bezpečnosti.

4

Prováděcí opatření

Stejně jako v případě článků 1, 2, 3 a 5, má obsah i tohoto ustanovení velkou důležitost pro úmluvu jako celek.

V obsahu tohoto ustanovení by bylo možné spatřovat určitou nadbytečnost. V situaci, kdy bude stát kritizován za nedodržení povinností daných mu článkem 4, je tento schopen najít vždy spoustu přesvědčivých a zdánlivě pádných argumentů pro ospravedlnění nedostatků, které se vyskytly při uvádění těchto práv do praxe.

Je tedy nutné činit rozdíl mezi povinnostmi formálně uznaná práva v tomto ustanovení obsažená – neboť jejich odmítnutí či popření není možné omluvit omezeností rozsahu prostředků – a závazkem tato práva skutečně realizovat. Práva obsažená ve článku 4 musí být tedy uznána i v situaci, kdy potíže a překážky brání či ztěžují jejich uplatnění v praxi.

Zatímco odstavec 1 článku 2 stanoví povinnost pasivní („Státy – smluvní strany, se zavazují respektovat práva stanovená..., bez jakékoli diskriminace.“), stanoví článek 4 aktivní povinnost. Ukládá smluvním stranám učinit „všechna potřebná zákonodárná, správní a jiná opatření“, která jsou nezbytná k uskutečňování práv obsažených v této úmluvě.

Tyto dva předpoklady jsou nejdůležitějšími, pokud jde o podstatu úmluvy a závažnost povinností sjednaných mezi smluvními státy.

Toto ustanovení se tedy použije na všechna práva obsažená v úmluvě. Státy, které jsou smluvní stranou této úmluvy, se slavnostně zavazují učinit všechna opatření v oblastech, které specifikuje následující věta. Tento závazek má okamžitou účinnost a jeho uskutečňování nemůže být odloženo ze žádných důvodů.

Je zřejmé, že míra zajištění co nejširšího okruhu práv bude úzce souviset s možnostmi, které stát – smluvní strana úmluvy má. To je skutečnost, se kterou počítá i druhá věta článku 4, která stanoví, že tato práva musí stát zajistit „v maximálním rozsahu svých prostředků“, tím jsou myšlena práva ekonomická, sociální a kulturní. Pokud jde o ostatní práva, znamená omezenost prostředků nevyhnutelně nejvýznamnější moment pro vymezení sledovaného okruhu, ale v každém případě povinnost státu již daná mu zůstává beze změn.

Kontrola plnění přijatých závazků je obsažena v druhé části úmluvy, která ve svém článku 43 zřizuje Výbor pro práva dítěte. Ten je povolán k tomu (mimo jiné), aby se zabýval problematikou výrazu „v maximálním rozsahu svých prostředků“ a pokusil se přesně vymezit povinnosti, které z něho vyplývají.

Skutečnost, že se úmluva zmiňuje o opatřeních zákonodárných, neznamená ještě, že musí být uplatněny pouze možnosti v ní uvedené. Je ponecháno na uvážení každého státu, který je smluvní stranou úmluvy, aby se rozhodl s ohledem na okolnosti, zda zákonodárná opatření jsou nezbytná či nikoliv. V určitých případech bude těžké žádat přijetí všech nezbytných opatření, zvláště půjde-li o otázky již legislativně upravené a tedy platné a prosazení všech změn v zájmu zajištění shody zákonů s ustanoveními úmluvy. V této souvislosti hovoříme o závazcích za výsledek, kdy má stát povinnost zajistit splnění závazků v úmluvě obsažených.

Třebaže se z tohoto pohledu může zdát přijetí určitého opatření velmi žádané pro zajištění ústavního uznání práv proklamovaných úmluvou, nenařizuje úmluva v tomto ohledu nic. Není v ní nic řečeno pokud jde o ústavní prostředky a lze pouze předpokládat, že soustavná ústavní praxe v konkrétním státě bude svědčit ve prospěch přijatých opatření.

Pokud se týká výše zmíněných práv hospodářských, sociálních a kulturních, neupřesňuje úmluva, která práva jsou do této kategorie zahrnuta. Význam v tomto směru mají dva základní ukazatele. Prvním je doporučení finanční, které se objevuje v několika článcích úmluvy, např. „v závislosti na rozsahu existujících zdrojů“ (článek 23 odstavec 2), „podle možnosti bezplatně“ (článek 23 odstavec 3), a poukazuje na složku ekonomickou a sociální. Druhým je podobnost mezi zněním úmluvy a formulací obsaženou v Mezinárodním paktu o ekonomických, sociálních a kulturních právech.

Článek 4 operuje také s výrazem „mezinárodní spolupráce“ a ukládá smluvním stranám povinnost učinit všechna opatření nezbytná k provádění práv ekonomických, sociálních a kulturních „a v případě potřeby i v rámci mezinárodní spolupráce“.

Toto ustanovení má několik aspektů. V první řadě stanoví závazek obecné povahy na principu mezinárodní spolupráce v souladu s již platnými normami mezinárodního práva. Dále zakládá závazek u států, které nejsou schopny zajistit plně požívání ekonomických, sociálních a kulturních práv vlastními silami, přijmout jiná opatření „v rámci mezinárodní spolupráce“. V neposlední řadě představuje toto ustanovení úmluvy závazek států spolupracovat s těmi státy – smluvními stranami, jejichž prostředky jim nedovolují zabezpečit práva zde obsažená. Konkrétní forma této spolupráce není stanovena a bude záležet vždy na okolnostech konkrétní situace.

Je-li věnována pozornost významu mezinárodní spolupráce, je třeba mít stále na zřeteli množství ustanovení úmluvy, která se týkají této otázky. Je možné je rozdělit do tří velkých skupin:

- a) v první jsou ta ustanovení, která dále rozšiřují závazek obecné spolupráce formulovaný v článku 4. Patří sem např. odstavec 4 článku 23, který se týká postižených dětí, odstavec 4 článku 24 zabývající se zdravotním stavem dětí a odstavec 3 článku 28, který pojednává o vzdělání,
- b) do druhé skupiny lze zahrnout ustanovení odvolávající se na zvláštní formy mezinárodní spolupráce, jako je uzavírání mezinárodních úmluv či zahajování dvoustranných jednání. Do této skupiny patří odstavec 4 článku 21 týkající se osvojení dítěte v jiné zemi, odstavec 4 článku 27, který zabezpečuje péči o dítě a článek 35, který ukládá státům povinnost přijmout opatření k zabránění únosů dětí, jejich prodávání či obchodování s nimi,
- c) do třetí skupiny spadají ustanovení nacházející se v druhé části úmluvy, zvláště článek 45 na jehož základě může Výbor podněcovat mezinárodní spolupráci v oblasti upravené touto úmluvou.²²

Již ve své preambuli uznává úmluva „význam mezinárodní spolupráce pro zlepšování životních podmínek dětí v každé zemi a zejména v zemích rozvojových“. Oblasti možné mezinárodní spolupráce jsou četné:

1. Právo dítěte zachovat si svou *totožnost*, včetně státní příslušnosti, jména a rodinných svazků – zjišťování určitých skutečností či pátrání v zájmu rodiny, vzájemná soudní pomoc, boj proti mizení dětí atd. (článek 8),
2. Právo dítěte *odděleného* od svých rodičů udržovat pravidelné osobní kontakty s oběma rodiči – organizování zahraničních návštěv v případě, že rodiče dítěte žijí každý v jiné zemi (článek 9),
3. Boj proti *přemísťování* dětí do zahraničí a nenavracení zpět – úmluva vyzývá smluvní strany k uzavření dvoustranných a mnohostranných dohod a k přístupu k těmto dohodám (článek 11),
4. Právo dítěte na *informace* z různých zdrojů. Podle článku 17 státy podporují mezinárodní spolupráci v oblasti šíření informací a materiálů z různých kulturních, národních a mezinárodních zdrojů,
5. V případě *osvojení* dítěte do ciziny apeluje úmluva na smluvní strany v článku 21 písmeno e), aby uzavíraly dvoustranné a mnohostranné dohody a zároveň usilovaly o uskutečňování těchto smluv v praxi,

²² Alston, P.: op. cit. pod 17), str. 4–12.

6. Pro zajištění práv přiznaných dítěti – *uprchlíkovi*, podporují státy podle článku 22 odstavce 2 součinnost OSN a ostatních organizací k ochraně a pomoci takovému dítěti za účelem jeho opětovného spojení a rodinou,
7. Pokud se týká dětí *duševně či tělesně postižených*, rozvíjejí smluvní strany na základě článku 23 odstavce 4 výměnu informací v oblasti péče a léčení těchto dětí s cílem zlepšit své možnosti a znalosti; zvláštní zřetel je přitom brán na rozvojové země,
8. V oblasti zabezpečení co nejlepšího *zdravotního stavu* dětí se státy podle díky článku 24 odstavce 4 zavazují podporovat mezinárodní spolupráci za účelem dosažení plného uskutečňování práva přiznaného dítěti tímto článkem. Úmluva opět připomíná, že zvláštní zřetel je nutno brát na potřeby rozvojových zemí,
9. Při zajištění práva dítěte na *vzdělání* podporují státy podle článku 28 odstavce 3 mezinárodní spolupráci s cílem odstranit nevědomost a negramotnost ve světě a usnadnit přístup k vědeckotechnickým poznatkům a moderním metodám výuky. I v tomto případě je nutno přihlížet ke zvláštním potřebám rozvojových zemí,
10. Mezinárodní spolupráce – dvoustranná i mnohostranná – je nezbytná i pro zabránění *únosů, prodávání dětí či obchodování s nimi* (článek 35),
11. Státy se také zavazují respektovat normy humanitárního práva, které se dotýkají dítěte v případě *ozbrojeného konfliktu* (článek 38).²³

Těchto několik případů, jejichž výčet není zdaleka úplný, představuje alespoň obecný nástin postavení úmluvy v oblasti mezinárodní spolupráce. Tato spolupráce by však v žádném případě neměla nahradit úsilí, které jsou státy povinny vyvinout v národním měřítku. Jejím cílem je doplnit a napravit, v případě potřeby, nedostatky lokálních opatření.

Mezinárodní spolupráce se uplatňuje jak v případě práv občanských, tak i ekonomických, stejně jako se projevuje její úloha v případě vzájemné soudní pomoci. Oblast sociální a ekonomická jí dává také široké možnosti uplatnění na poli mezinárodní solidarity.

Normy ochrany obsažené v úmluvě v sobě zahrnují i závazky solidarity ve prospěch dítěte. Tyto závazky nesestávají pouze v poskytnutí pomoci finanční či materiální, ale jsou naplněny již samotným respektováním práv nebo činností směřujících k jejich uplatňování v praxi. Jedním z nejzákladnějších práv je právo

²³ Ksenitini F.–Z.: op. cit. pod 1), str. 55–56.

na život – právo náležející každému dítěti. Respektování tohoto práva vyžaduje nutně reálný rozvoj mezinárodní spolupráce, která v této oblasti stále zdaleka neodpovídá skutečným požadavkům. Jak jinak si vysvětlit skutečnost, že každou minutu umírá více než dvacet dětí na přímé či nepřímé důsledky podvýživy, že každý den podlehne neškodným nemocem, jakými jsou např. spalničky, černý kašel, tetanus, pneumonie, kterým by se dalo předejít pouhým očkováním, tisíce dětí.²⁴

5

Postavení rodičů a rozvíjení schopností dítěte

Článek 5 se netýká odpovědnosti, práv či povinností rodičů (nebo jiných odpovědných osob). Ukládá spíše státům – smluvním stranám povinnost respektovat odpovědnost, práva a povinnosti, která mají rodiče vůči svému dítěti „zabezpečit jeho orientaci a usměrňování při výkonu práv podle úmluvy...“.

Úmluva nerozvádí detailně odpovědnost, práva či povinnosti rodičů či jiných odpovědných osob. Ponechává na státech samotných, aby tuto problematiku upravily svým vnitrostátním právem.

Toto ustanovení se snaží chránit, zatím ještě velmi obecně, každou osobu odpovědnou za dítě. Vzhledem k obsahu článku 5, který vyjmenovává osoby mající stejná práva a povinnosti jako rodiče dítěte, by se mohlo zdát, že výraz „rodiče“ nemá žádný zvláštní význam. Díky mnohých článků však svědčí o opaku.

Tvůrci úmluvy nezapomněli při vymezení okruhu odpovědných osob na skutečnost, že mezi jednotlivými společenskými systémy existují velké rozdíly pokud jde o vymezení okruhu rodiny. Tak například africké či asijské pojetí rodiny zahrnuje mnohem širší okruh osob než v evropském měřítku, kde rodinu tvoří pouze rodiče a jejich děti.

Principy, na kterých je založen článek 5 a úmluva jako celek, mluví proto pro obecnou a širokou interpretaci tohoto ustanovení, pokud jde o zabezpečení nejvyššího zájmu dítěte. Článek se také zmiňuje o „členech širší rodiny nebo obce... v souladu s místním obyčejem“, aby zajistil uznání širší rodiny nebo obce v případě, že chybí péče rodičů.

Ačkoli by se to mohlo zdát, neuplatní se toto ustanovení automaticky ve všech případech, kdy se jedná o „členy širší rodiny či obce“, ale pouze je-li to zároveň „v souladu s místním obyčejem“. Z toho vyplývá, že v případech, kde pojem

²⁴ Zpráva dětského fondu UNICEF – 1990.

odpovědnosti za dítě ze strany někoho jiného než rodičů není uznán místním obyčejem, se tento článek neuplatní.

Ve svém závěru se toto ustanovení úmluvy zmiňuje o rozvoji schopností dítěte. Tato část věty odráží snahu uvést do souladu práva dětí s právy jejich rodičů. Uznání vývojových schopností dítěte je nutné pro pochopení a vykonávání rodičovské role, která ztrácí svou dominantní povahu v závislosti na vývoji dítěte. Článek 18 chrání práva rodičů v dalších oblastech jejich odpovědnosti. Z obsahu výrazu „rozdávající se schopnosti“ je patrná snaha vyhnout se stanovení věkové hranice či definice věku dospělosti.²⁵

ZÁVĚR

Valné shromáždění OSN přijalo, po více než deseti letech přípravných prací, 20. listopadu Úmluvu o právech dítěte. Úmluva je jednou z mála smluv, která se snaží skloubit obě kategorie lidských práv – je možné v ní najít práva občanská a politická i práva hospodářská, sociální a kulturní – a zastřešit je jedním kontrolním mechanismem – Výborem pro práva dítěte.

Úmluva obsahuje ustanovení, ve kterých je dítěti dána možnost aktivně se zasazovat o dodržování práv v ní mu přiznaných. Současně se v úmluvě nacházejí ustanovení přiznávající dítěti postavení objektu speciální péče s cílem zajistit harmonický rozvoj dětské osobnosti. Zvláštní postavení v rámci úmluvy mají články 1 až 5, jejichž rozbor (zdaleka ne vyčerpávající) je obsahem tohoto článku, a jejichž pochopení je nezbytným předpokladem pro správné uplatňování úmluvy jako celku v praxi.

Článek první vymezuje definici dítěte. Tvůrci úmluvy však nestanovili, kterým momentem vzniká nový život. Konec dětství nastává obligatorně dovršením věku osmnácti let. Dítě však může v určitých případech nabýt zletilosti i před dovršením tohoto věku. Základní kritéria „začátek“ a „konec“ dětství nejsou v článku 1 jasně vymezena. Článek první také neupravuje problematiku interrupcí a úpravu otázek týkajících se plánovaného rodičovství tak ponechává na státech samotných.

Článek 2 zakotvuje zákaz jakékoli diskriminace. Díkce článku, chránícího všechny děti nacházející se pod jurisdikcí smluvních stran, tak koresponduje s koncepcí Evropské úmluvy na ochranu základních práv a svobod. Práva chráněná úmluvou se tedy aplikují na kterékoli dítě bez ohledu na jeho státní příslušnost.

²⁵ Alston; P.: op. cit. pod 17), str. 12–14.

Článek třetí připomíná, že zájem dítěte musí být předním hlediskem při všech činnostech týkajících se dětí, bez toho, že by tento pojem byl v úmluvě definován či blíže vysvětlen. Následující článek ukládá státům přijmout všechna zákonodárná, správní a jiná opatření nutná k realizaci práv uznaných touto úmluvou. Článek se také zmiňuje o mezinárodní spolupráci států.

Článek 5 upravuje postavení rodičů a rozvíjení schopností dítěte. Tímto ustanovením je státům uloženo respektovat odpovědnost, práva a povinnosti, které mají rodiče vůči svému dítěti. Podrobná úprava vzájemného vztahu mezi rodiči a dětmi je ponechána vnitrostátnímu právu jednotlivých států.

Úmluva o právech dítěte je významným mezinárodním dokumentem chránícím práva dítěte. Úmluva se snaží obsáhnout všechny aspekty problematiky provázející dětství, i když je třeba si uvědomit, že představuje pouze minimální standard ochrany dětských práv. Význam tohoto dokumentu potvrzuje skutečnost, že v současné době má Úmluva o právech dítěte téměř 190 smluvních stran. Nezbyvá tedy než doufat, že faktická realizace úmluvy zajistí dětem odpovídající péči a ochranu a splní tak účel, kvůli kterému byla úmluva přijata.

SHRNUTÍ

Úmluva o právech dítěte přijatá 20. listopadu 1989 tvoří nedílnou součást norem upravujících lidská práva a podrobně vymezuje pravidla určená k ochraně přesně vymezeného okruhu osob – dětí. Úmluva se ve své preambuli odvolává na předcházející mezinárodní dokumenty upravující práva dítěte a znovu připomíná, že dítě potřebuje zvláštní ochranu a péči. Články 1 až 5 mají v rámci úmluvy zvláštní postavení a účelem tohoto příspěvku je snaha o jejich rozbor – definice dítěte, zákaz diskriminace, zájem dítěte, prováděcí opatření, postavení rodičů – to vše jsou základní pojmy představující obecná pravidla nezbytná pro realizaci úmluvy jako celku.